

ЛОГІКО-РЕФЛЕКСИВНІ ОСНОВИ СУДДІВСЬКОГО ПІЗНАННЯ В ПОСТ-МОДЕРНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Аналізуються логіко-рефлексивні основи суддівського пізнання й логіко-фундаментальні засади правозастосування, визначається рольове значення поєднання логіки із когнітивними пізнавальними процесами у праві, зокрема процедурою екзистенціального переживання правової ситуації.

Ключові слова: формальна логіка, рефлексивне мислення, суддівське пізнання, правозастосування.

Постановка проблеми. З практичного погляду сьогодні важко уявити кваліфікованого суддю без ґрунтовної логічної підготовки, без певного рівня логічної культури, яка неминуче позначається на його вмінні орієнтуватися в законодавстві, оперувати правовими поняттями та логіко-прагматичними прийомами юридичної аргументації. У праксеологічному контексті логіка – найістотніша константа функціонування правової реальності, гносеологічний механізм її породження, засіб реалізації права та метод розкриття його сутності. Застосування різноманітного арсеналу сучасної юридичної науки, алгоритмізація правозастосування здатні істотно інтенсифікувати роботу судді, зменшити кількість помилок, зробити прозорішим процес прийняття рішення, охарактеризувати судову інстанцію як відкритий простір, де використовуються риторика й аргументація, а знання процесуального права, юридичне вміння та правильне його застосування судом і особами, які беруть участь у справі, стають невід’ємними складовими вирішення судової справи.

Ступінь наукової розробки проблеми. Значну актуалізацію проблем логіко-рефлексивних основ суддівського пізнання й логіко-фундаментальних засад правозастосування, що ґрунтується на об’єктивному сприйнятті обставин справи й догматичному тлумаченні правових норм, здійснено в рамках філософії прагматичного інструменталізму (Р. Паунд), школи юриспруденції понять (Г. Харт), тенденцій нормативізму (Г. Кельзен).

Серед вітчизняних і зарубіжних правників, які спробували дослідити різні аспекти окресленої проблеми, зокрема питання рефлексивного мислення, суддівського обмеження, рольового значення поєднання логіки із когнітивними пізнавальними процесами, співвідношення дійсності та можливостей у праві варто відзначити таких, як: Р. Алекси, Ч. Варга, В. Грачев, А. Козловський, О. Павлишин, Е. Скурко, В. Титов, Р. Ціппеліус, І. Честнов, А. Швандерова та ін.

Основна мета даної статті полягає в аналізі у контексті пост-модернської перспективи логіко-функціональних констант правозастосування, логіко-рефлексивних основ суддівського пізнання.

Виклад основного матеріалу. Раціональність, об’єктивність, позитивність права (у розумінні процедурно оформленої, систематично централізованої правотворчості державних структур) виступають найважливішими формами його існування, що забезпечують «еквівалентність відплати». Такий «фундаменталістський» погляд претендує на «метанаративність» – опис усієї правової реальності й оголошення її об’єктивним, «існуючим незалежно від світу фактів», відокремлено від політичних органів, уряду, формуючим професійною кастою юристів явищем [2, с. 410]. Звідси випливають і основні постулати, на яких ґрунтується ортодоксальна позиція практикуючих юристів: право – особливий вид розуму («штучно створений»), а не просто здоровий глузд; тільки юристи – особи, спеціально треновані та практикуючі право, – знають його суть; раціоналізм – логічна нормативізація соціальних процесів, а логіка у своїй основі тотожна з буттям права, впливає з буття права й не може суперечити йому. Більше того, логічним, тобто раціональним, повинен бути і процес пізнання, який є нічим іншим, як саморозкриттям буття за допомогою логіки, яка тільки й може забезпечити цей процес. Керуючись такою «системою координат», приймається фундаментальна гносеологічна настанова, яка зводиться до такого: об’єктивна істина може бути досягнута тільки у результаті раціонального пізнання, для якого характерна опора на логічну переконливість мислення, віддання переваги несуперечливості зовнішній правдоподібності, домінування мовно-розумової складової пізнання, що виражається в конструюванні спеціального категоріально-понятійного апарату, в моделюванні реальності в системі тих чи інших понятійних конструкцій. Атрибутивні ознаки раціонального понятійного мислення – аналіз, синтез, послідовність, понятій-

ність, рефлексивність, логічна строгість і переконливість, системність, дискурсивність, критичність, обґрунтованість, емансипація думки й апеляція до розуму всупереч показанням почуттів. При цьому найважливішим принципом для отримання достовірного знання виступає рефлексивний самоконтроль свідомості, аби виключити суб'єктивність пізнання. Для такого мислення в цілому характерне прагнення до економії та мінімізації когнітивних зусиль, а також відповідних наслідків дії цього принципу, що істотно впливають на сутність схвалюваного рішення, ставляться «підвищені» вимоги пошуку не просто найбільш «протяжних ланцюжків» причинно-наслідкових зв'язків, але й установлення «багатовимірних» і «нелінійних» зв'язків подій і дій, а також уміння їх раціонального пояснення й достатнього обґрунтування – причому з урахуванням контексту нестереотипного й неемоційного оцінювання [4, с. 112]. Природа рефлексивного мислення така, що воно ґрунтується на сумніві, на бажанні піддати перевірці очевидні істини, усуненні наївності й догматизму безпосереднього знання. Рефлексія – це відображувальний світ мислення, його можна тільки споглядати, але не можна відчувати. Осмислення передбачає критику уявлень, що сформувалися у сфері свідомості під впливом зовнішнього впливу. Однак це не означає, що суб'єкт повинен відкидати існуючі факти доти, поки вони не зможуть бути відтворені самим мисленням, його задача – не приймати факти чуттєвого досвіду як необхідну достовірність, без попереднього випробування їх розумом. Здатність до рефлексії дає можливість формувати мету, вибирати розмаїті ефективні способи дій [7, с. 34].

Уміння міркувати, приходи́ти до правильних висновків сприймається як щось дане, однак таке вміння піддається вдосконаленню навіть на рівні інтелектуальних здібностей, не кажучи вже про можливість суто «інструментального» його вдосконалення засобами логіки, котре істотно підвищує продуктивність і ефективність інтелектуальної діяльності будь-якого спеціаліста, в тому числі – судді. Кожна людина володіє стихійною, інтуїтивною логікою, без якої вона була б неспроможна міркувати та спілкуватися з іншими людьми. Проте інтуїція та логічні знання мають різну природу, тому для успішного розв'язання деяких проблем виявляється недостатньо самої тільки інтуїції (це стосується, зокрема, критики неправильних міркувань, коли з допомогою інтуїції людина відчуває певну помилку в міркуванні, але нездатна її пояснити). У разі дос-

татності вихідних підстав для однозначного вирішення питання логіка дає змогу «прокласти маршрут» серед заплутаного розмаїття можливих варіантів підстановки значень змінних і побудувати лише одну, несуперечливу відносно загальних форм раціонального мислення, аналітичну гілку. Логічні методи не лише запобігають помилковим юридичним рішенням, а й дають змогу істотно вдосконалити процес їх прийняття, адже аналітичні алгоритми міркування є важливим чинником інтенсифікації інтелектуальної діяльності людини. Логічне моделювання правових проблем допомагає перевести змістовні міркування щодо тієї чи іншої проблеми з неточної природної мови на точну мову логіки. Отже, змістова модель досліджуваної проблеми уточнюється та спрощується, а зміст концепту проблемної ситуації дістає точне й чітке вираження.

У судовій діяльності логічні методи дають змогу впорядкувати фундаментальні основи процесу застосування норм права й подати його в чіткій логічній формі. У рамках дедуктивної методології правове мислення доповнюється таким: оскільки більша частина суспільних перетворень у сучасному світі здійснюється централізовано, юристи не тільки пізнають право, виявляють його об'єктивні закономірності, а й намагаються на основі цих закономірностей розв'язати правовий конфлікт через формалізовані логічні схеми, визначення, аналогічно тому як виконує складні завдання інженер, який володіє знаннями про закони теоретичної механіки. Звідси виникає потреба в близькій до математичної, точній методології застосування права, про яку свого часу говорив Лейбніц. Згідно з такою методологією, при повній формалізації процесу мислення (в тому числі й юридичного) будь-який логічний висновок може бути здійснений шляхом механічних операцій, за визначеними правилами. Кожен раз необхідно побудувати всі можливі комбінації символів, кожен з яких відповідає якомусь елементу обговорюваної ситуації, завданню досліджуваного об'єкта, а потім виявити, які з побудованих комбінацій не суперечать законам логіки. Відповідно до такого підходу відповіді на питання юридичного характеру можна отримати лише шляхом логічних висновків із правових принципів, так що суди, наприклад, можуть просто розробляти й раціонально застосовувати принципи діючого права, а судова влада може вважати себе абсолютно ізольованою від яких би то не було політичних проблем, оскільки її задачею є суто механічне застосування принципів, наявних у чинній правовій системі.

Абстрагуючись від складності правозастосування як динамічного елементу правової системи, його суть фактично зводиться до обрання об'єктивно відповідної конкретному життєвому випадку норми закону, а також «механічного» прийняття рішення у справі. Таке схематичне, спрощене розуміння правозастосовчої діяльності дозволяє більш прозоро подати «механіку» застосування норм права й визначити рольове значення його логіко-методологічних засад. Суб'єкт правозастосування в рамках такого уявлення більш нагадує комп'ютер, розв'язуючий математичну задачу, який лише зрідка, коли це дозволено законом може звертатися до власної правосвідомості за оцінкою правових явищ, а його правове мислення не володіє нічим особливим по відношенню до інших видів мислення, оскільки закони та принципи логіки не залежать від предметних галузей і є однаковими і для політичної, і для інженерної, і для економічної сфер діяльності. Мислення судді в рамках даної парадигми оголошується дедуктивно-силлогічним механізмом вирішення конкретних справ на основі узагальнень і теоретичних істин, що отримали закріплення в діючому праві. Його діяльність зводиться до логічної операції: дедуктивного умовиводу (силлогізму); де норма права – великий засновок, розглядає випадок – менший засновок, а рішення по справі – висновок. Сутність юридичної кваліфікації полягає у підведенні конкретного життєвого випадку під загальні вимоги, які містяться у правовій нормі, що можна уявити у вигляді нормативного силлогізму, текстуальна модель якого виглядатиме так:

S у обставинах O (дозволено, заборонено, обов'язково) P.

S' у обставинах O' (дозволено, заборонено, обов'язково) P.

де S – юридичні ознаки суб'єкта, O – юридичні ознаки обставин, P – юридичні ознаки поведінки, S' – конкретний суб'єкт, O' – конкретні обставини.

Процес юридичної кваліфікації здійснюється в метамові; це логічний процес, операція субсумції – підведення часткового під загальне, побудова силлогізму, в якому загальним засновком виступає судження про зміст норми права, у ролі часткового – судження, описуюче ознаки кваліфікованого умовиводу, нове знання про відповідність чи невідповідність ознак реального факту фактові, описаному нормою права.

У рамках постмодерної традиції можна засумніватись у «чистоті» практичної реалізації моделі правозастосування, згідно з якою рішення

кожного правового казусу впливає з діючих норм, і у факті самоочевидності передбачуваних нормами дефініцій правових понять та емпіричних пропозицій [1, с. 447]. Для цього буде достатньо вказати на розпливчатість мови права, на можливості конфліктів і колізій між нормами, на те, що жодна норма сама по собі недостатня для вирішення казусу, а також на те, що в більшості систем права не виключена можливість формування права всупереч дослівному тексту норм. Практика свідчить, що часто навіть найкращі прийоми техніки, найсучасніший логіко-поняттєвий апарат не можуть гарантувати достеменність досягнення істинного знання. У процесі правозастосування, суб'єкт час від часу стикається з онтологічною антиномією логіко-догматичного підходу, яка полягає в тому, що, з одного боку, діяльність юриста при розв'язанні конкретної життєвої проблеми по застосуванню правових положень вимагає жорсткого використання правил формальної логіки, а з іншого – в умовах ускладнених процесів суспільного розвитку, наявності матеріальних, духовних, економічних, соціальних, політичних чинників впливу, право не можна вважати конструкцією міцно з'єднаних одна з одною норм-догм, які дозволяють знайти чітку і точну відповідь на будь-яке питання [3, с. 35]. Весь досвід раціонального пізнання, усі накопичені «прописані істини» будуть носити тільки службовий характер. Надмірне захоплення розумом, логікою, раціональністю нерідко призводять до схематизації та спрощення постійно «мінливого потоку життя», а не до осягнення його глибинних основ. Модуси й основні засади такої чинності критикують інженерну місію правозастосування, акцентуючи увагу на більш складній ідеї інтегрованого знання про такий процес як складний, багатоаспектний, комплексний, творчий, пізнання якого пов'язане з виявленням не тільки правових, але й пов'язаних із ним неправових закономірностей. У такому процесі, крім суто юридичних, нормативних механізмів, детермінованих специфікою самої суддівської діяльності, діють також механізми ненормативні, зумовлені гносеологічними і психологічними особливостями судді.

Аналізуючи вищесказане, треба враховувати, що будь-яка даність стосується лише поверхні того, про що вона свідчить. І коли пізнання проникає в глибину, його тенденція полягає в тому, щоб виявити внутрішнє. Однозначна характеристика суддівської пізнавальної діяльності як такої, що впливає із суто формальних міркувань, базується на наборі логіко-правових апріорних за-

конів і закономірностей, за основу ставить, насамперед, «фактуру», форму, залишаючи поза увагою внутрішні пласти змісту такого мислення. У плані втілення в життя правових приписів, право – це мистецтво, в якому не все можна пояснити через строго формалізовані логічні конструкції. Динамічний фактор реальності, компоненти якого реагують на зовнішні соціальні виклики завжди по-новому, зумовлює внутрішні зсуви акцентів у праві. Цей безперервний і нескінченний рух внутрішніх змін (що коливаються між крайніми точками – коли дещо стає законним і коли дещо перестає таким бути) допомагає уникнути небезпеки редукування (спрощення) одного іншим. Розмаїття та складність правових ситуацій створюють обстановку для розв’язання численних розумових начал, переважна більшість яких має не лише алгоритмічний характер, а й творчий.

Список літератури

- 1.Алекси Р. Юридическая аргументация как рациональный дискурс / Р. Алекси // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 446–456.
- 2.Варга Ч. Природа права и правовое мышление / Ч. Варга // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 343–356.
- 3.Грачев В. Стиль мышления юриста и формальная логика / В. Грачев // Философия права. – 2008. – № 2 (27). – С. 34–38.
- 4.Скурко Е. Очерки теории права / Е. Скурко. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 152 с.
- 5.Ціппеліус Р. Юридична методологія / Р. Ціппеліус. – Чернівці : Рута, 2003. – 187 с.
- 6.Честнов И. Постклассическая теория права. Монография / И. Честнов. – СПб. : Алфе-Пресс, 2012. – 650 с.
- 7.Швандерова А. К вопросу о рефлексивной природе права / А. Швандерова // Философия права. – 2008. – № 3 (28). – С. 34–37.

Стаття надійшла до редколегії 22 травня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Никифораком.

N.A. Guralenko

LOGICAL BASIS REFLECTIVE JUDICIAL KNOWLEDGE IN POST-MODERN PERSPECTIVE

Summary

Analyzes the positive significance of logical and reflective bases of judicial knowledge and logical fundamentals of the process of application of the law determined by a combination of role-value logic of cognitive cognitive processes in law, in particular, the procedure of the existential experience of the legal situation.

Keywords: formal logic, reflexive thinking, judicial knowledge of law.

N.A. Guralenko

ЛОГИКО-РЕФЛЕКСИВНЫЕ ОСНОВАНИЯ СУДЕЙСКОГО ПОЗНАНИЯ В ТРАДИЦИИ ПОСТ-МОДЕРНА

Аннотация

Анализируются логико-рефлексивные основания судейского познания и логико-фундаментальные основания процесса применения норм права, определяется ролевое значение сочетания логики с когнитивными познавательными процессами в праве, в частности процедурами экзистенциального переживания правовой ситуации.

Ключевые слова: формальная логика, рефлексивное мышление, судейское познания, правоприменения.